

Monika Badowska-Hodyr¹

**RODZICE I ICH DZIECI W PRZESTRZENI
PENITENCJARNEJ Z PERSPEKTYWY ZASADY
INDYWIDUALIZACJI ORAZ PROCESU
REINTEGRACJI SPOŁECZNEJ**

1. Wprowadzenie

Znaczącą kwestią, angażującą w pełni przestrzeń penitencjarną, równocześnie skupiającą się na: czynnikach osobowościowo-charakterologicznych osadzonego, przyczynach jego konfliktu z prawem, aktualnych potrzebach, posiadanych deficytach i problemach, parametrach funkcjonowania w kontaktach społeczno-prawnych, potrzebach postpenitencjarnych, a także zróżnicowanej motywacji do zmiany, jest realizacja zasady podmiotowości osadzonego. Zindywidualizowane oddziaływania sprzyjają bowiem w procesie reintegracji społecznej wzmocnieniu czynników chroniących i osłabieniu czynników ryzyka. Stanowią one istotny faktor, nie tylko systemu progresywnego w postępowaniu z osobami odbywającymi karę pozbawienia wolności, ale też należy doszukiwać się ich wartości z perspektywy sprawiedliwości naprawczej. Asumptem do rozważań o dotkliwości, dolegliwości, czy też uciążliwości kary w wymiarze społecznym,

¹ Dr Monika Badowska-Hodyr, adiunkt, Katedra Pedagogiki Resocjalizacyjnej, Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Rzeszowski, email: monika.badowska.hodyr@gmail.com. W 2004 roku założyciel i od tego roku do nadal, opiekun naukowy Sekcji Penitencjarnej Naukowego Koła Pedagogów, działającej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Rzeszowskiego. Inicjator czternastu Penitencjarnych Obozów Naukowych, wizyt studyjnych i warsztatów penitencjarnych zrealizowanych we współpracy ze Służbą Więzienną w zakładach karnych i aresztach śledczych, spotkań i dyskusji z praktykami penitencjarnymi, także działań wspierających proces readaptacji społecznej osób odbywających karę pozbawienia wolności; od 2015 roku członek Jury Ogólnopolskiego Konkursu na Program Resocjalizacji Sprzyjający Readaptacji Społecznej Osób Pozbawionych Wolności o nagrodę Dyrektora Generalnego Służby Więziennej.

kulturowym, charakterologicznym będą indywidualne sytuacje, doświadczenia, sensory kulturowe, kody komunikacyjne, stereotypy reakcji, wrażliwość na stygmat, naznaczające wolnościową przestrzeń funkcjonowania jednostki. Dlatego też, tak ważna jest indywidualizacja oddziaływań, stanowiąca o efektywności kary, korekcie doboru metod i środków oddziaływań penitencjarnych, uwzględniająca dynamikę zmian w podopiecznym, przy poszanowaniu jego godności i wyjątkowości.

2. Metodologiczne założenia badań własnych

Uwzględniając specyfikę podjętego zagadnienia, jego istotne znaczenie z perspektywy procesu reintegracji społecznej, a także sięgając do dotychczasowych własnych doświadczeń, wygenerowano w ramach zrealizowanego projektu badawczego², populację 187 rodziców posiadających na wolności dzieci do 15 roku życia. Dodatkowym kryterium było odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. Analizie zostały poddane następujące obszary:

- funkcjonowanie w warunkach izolacji więziennej rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, odczuwane przez nich dolegliwości uwięzienia, uwzględniając aspekt funkcjonalny, przestrzenno-czasowy, zdrowotny i społeczny instytucji totalnej oraz sposoby redukcji szkód spowodowanych ekskluzją społeczną;
- postawy rodzicielskie rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania;
- czynniki chroniące oraz czynniki ryzyka procesu reintegracji społecznej z perspektywy rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania.

Pierwszą część materiału badawczego zebrano na przestrzeni lat 2014–2015 w Republice Czeskiej. Badania przeprowadzono wśród kobiet odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym Světlá nad Sázavou oraz wśród mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności

² Badania naukowe z dotacji podmiotowej, służącej rozwojowi potencjału badawczego Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Rzeszowskiego. Projekt: *Więzienne rodzicielstwo. Rodzice i ich dzieci w przestrzeni penitencjarnej. Realizacja: luty 2014 – listopad 2017; teren badań: jednostki penitencjarne Republiki Czeskiej, jednostki penitencjarne OISW w Polsce.*

w Zakładzie Karnym Straż pod Ralskiem. Kolejną część materiału badawczego zebrano na przestrzeni lat 2015–2017, na terenie jednostek penitencjarnych OISW Rzeszów³, OISW Kraków⁴, OISW Lublin⁵, OISW Wrocław⁶ i OISW Warszawa⁷. Jak wspomniano wyżej, w badaniach uwzględniono kryterium posiadania dzieci do lat 15 oraz odbywanie kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. Kwerenda prowadzona była za osobistą zgodą osadzonych oraz dyrektorów zakładów karnych. Respondenci uczestniczyli w badaniach, w warunkach dla nich bezpiecznych i gwarantujących pełną anonimowość. Podczas badań udzielono niezbędnych wyjaśnień o charakterze proceduralnym. Nie sugerowano niczego co mogłoby odnosić się do obszaru treściowego odpowiedzi. Każdemu wypełnionemu zestawowi kwestionariuszy nadany został numer identyfikacyjny. Kwestionariusz uwzględniał m.in. takie zmienne, jak: płeć, wiek, wykształcenie, stan cywilny, deklarowany poziom religijności, strukturę rodziny pochodzenia, wysokość orzeczonej kary pozbawienia wolności, subiektywnie odczuwane dolegliwości uwięzienia i radzenie sobie z nimi, czynniki chroniące i czynniki ryzyka procesu reintegracji społecznej. Z kolei, by dokonać pomiaru postaw rodzicielskich posłużono się Skalą Postaw Rodzicielskich (SPR) w opracowaniu M. Plopy (Plopa, 2008).

W uzupełnieniu zestawienia danych zawartych w niżej zamieszczonej tabeli nr 1, z zebranego materiału badawczego wynika, iż w badanej populacji 187 rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, średni wiek wynosił 34,1 lata (M), przy odchyleniu standardowym wynoszącym 7,4 lat (SD). Rozkład zmiennej kształtował się od 20 lat (Min) do 56 lat (Maks). Ponadto, średnia długość odbywanej kary pozbawienia wolności wynosiła 4,4 lata (M), przy odchyleniu standardowym wynoszącym 3 lata (SD). Co najmniej połowa z badanej populacji 187 rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, odbywała karę 3 lat pozbawienia wolności (Me). Rozkład zmiennej kształtował się od 0,5 (Min) do 16 lat pozbawienia wolności (Maks). Ankietowani legitymowali

³ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Rzeszowie: AŚ Nisko, ZK Jasło, ZK Rzeszów.

⁴ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Krakowie: ZK Kraków Nowa Huta, AŚ Kielce.

⁵ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Lublinie: AŚ Lublin.

⁶ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej we Wrocławiu: ZK Nr 1 we Wrocławiu.

⁷ Okręgowy Inspektorat Służby Więziennej w Warszawie: AŚ Warszawa Grochów.

się przede wszystkim wykształceniem podstawowym (34,8%), gimnazjalnym (25,1%) oraz zawodowym (22,5%). Większość była stanu wolnego (35,8%). Ponad połowa badanych pochodziła z rodziny pełnej – oboje rodzice biologiczni (55,1%).

Tabela 1. Struktura socjodemograficzna badanej populacji uwieczonych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania (n=187)

Wyszczególnienie		liczebność	%
płeć	kobieta	109	58,3%
	mężczyzna	78	41,7%
wykształcenie	niepełne podstawowe	1	0,5%
	podstawowe	65	34,8%
	gimnazjalne	47	25,1%
	zawodowe	42	22,5%
	średnie techniczne	10	5,3%
	średnie ogólnokształcące	10	5,3%
	licencjat	4	2,1%
	wyższe mgr	7	3,7%
	szkoła specjalna	1	0,5%
stan cywilny	wolna/-y	67	35,8%
	w konkubinacie	33	17,6%
	mężatka/zonaty	36	19,3%
	rozwidziona/-y	46	24,6%
	wdowa/wdowiec	5	2,7%
deklarowany poziom religijności	wierząca/-y praktykująca/-y	70	37,4%
	wierząca/-y niepraktykująca/-y	64	34,2%
	niewierząca/-y	53	28,3%
struktura rodziny pochodzenia	pełna, oboje rodzice biologiczni	103	55,1%
	zrekonstruowana	3	1,6%
	rozbita na skutek separacji rodziców	6	3,2%
	rozbita na skutek rozwodu rodziców	31	16,6%
	niepełna ze względu na śmierć matki	2	1,1%
	niepełna ze względu na śmierć ojca	29	15,5%
	konkubinat	5	2,7%
	rodzina adopcyjna	4	2,1%
	opieka instytucjonalna (instytucje opiekuńczo-wychowawcze)	4	2,1%

rodzaj zakładu karnego	dla pierwszy raz karanych	117	62,6%
	dla młodocianych	0	0,0%
	dla recydywistów	70	37,4%
typ zakładu karnego	zamknięty	67	35,8%
	półotwarty	118	63,1%
	otwarty	2	1,1%
jednostka penitencjarna (teren eksploracji)	AŚ Nisko (OISW Rzeszów)	11	5,9%
	ZK Jasło (OISW Rzeszów)	16	8,6%
	ZK Rzeszów (OISW Rzeszów)	16	8,6%
	AŚ Warszawa-Grochów (OISW Warszawa)	11	5,9%
	AŚ Kielce (OISW Kraków)	9	4,8%
	ZK Kraków Nowa Huta (OISW Kraków)	9	4,8%
	AŚ Lublin (OISW Lublin)	9	4,8%
	ZK Nr 1 Wrocław (OISW Wrocław)	1	0,5%
	Světlá nad Sázavou (Czechy)	59	31,6%
Stráž pod Ralskem (Czechy)	46	24,6%	

Źródło: badania własne.

W badanej populacji 187 rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowego oddziaływania, znaczna część odbywała karę pozbawienia wolności po raz pierwszy (62,6%), spora część – po raz kolejny (37,4%). Ankietowani odbywali karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu półotwartego (63,1%) oraz zamkniętego (35,8%). Średnio, do końca kary pozbawienia wolności pozostało respondentom 2,2 lata.

3. Dolegliwości izolacji więziennej z perspektywy uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania

Dokonanie konkretnej zmiany w społecznym funkcjonowaniu jednostki, naznaczonej piętnem uwięzienia, nie jest możliwe bez jej znaczącego zaangażowania, które w procesie korekty, zmiany, rewaloryzacji – szeroko ujmowanym procesie naprawczym, należy rozbudzać i stymulować (Biel, Sztuka, 2010). Izolacja więzienna odbiera człowiekowi możliwość decydowania o własnym życiu, samodzielnego podejmowania decyzji czy dokonywania wyborów, uniemożliwia indywidualne dysponowanie czasem

wolnym, ogranicza wyraźnie bezpośredni kontakt z rodziną i osobami bliskimi (Kwieciński, 2013). Z uwagi na szerokie spektrum omawianej problematyki i jej znaczenie dla projektowania konkretnego modelu postępowania penitencyjnego z daną kategorią osadzonych, poproszono badanych o określenie, jakie obszary funkcjonowania w izolacji więziennej są dla nich najbardziej dolegliwe. Uzyskane wypowiedzi uporządkowano według czterech aspektów: funkcjonalnego, przestrzenno-czasowego, zdrowotnego i społecznego (zob. tabela nr 2). Mimo iż zdecydowana większość respondentów odbywała karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu półotwartego (63,1%), to w aspekcie funkcjonalnym znaczącą dolegliwość izolacji więziennej argumentowali utratą więzi z rodziną, ograniczonym kontaktem ze światem zewnętrznym oraz ograniczoną swobodą podejmowania decyzji i działania. Warto odnieść się tutaj do postrzegania rodziny przez rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. W odczuciu badanych rodziców „rodzina to:

- dla mnie priorytet;
- skarb, o który należy dbać;
- bezpieczeństwo, miłość, szacunek;
- trudno mi to opisać, bo wychowywałam się w rodzinie zastępczej, gdzie doznałam przemocy fizycznej i psychicznej, ale to matka, ojciec, dzieci, dom;
- ciepło, miłość, akceptacja, poczucie przynależności, więź;
- wartość, która daje mi każdego dnia motywację do działania;
- coś co jest najważniejsze w życiu;
- wsparcie, poczucie bezpieczeństwa, zaufanie, miłość bezwarunkowa;
- bliscy, którzy bez względu na sytuację życiową okazują sobie szacunek, szanują swoje przekonania i uczą się od siebie wzajemnie, celebryją wspólne chwile, stanowią dla siebie największą wartość;
- źródło energii, osoby, które są dla ciebie wszystkim, dla których robisz wszystko, miłość, wsparcie, szczerłość;
- trwała wartość;
- radość, miłość, spełnienie;
- szczęście, bezpieczeństwo, zaufanie, przyjaźń, miłość;
- dom, bezpieczeństwo, opieka i troska;
- dla mnie wszystko;
- dom, miłość, szacunek, zaufanie;
- wszystko co mam;
- sens mojego życia;

- mój cały świat;
- najcenniejszy skarb na świecie – to azyl;
- bliskie sobie kochające się i wspierające osoby, mogące na sobie polegać w każdej sytuacji;
- odpowiedzialność za siebie nawzajem, pomaganie w potrzebie, bycie razem w dobrych i złych chwilach;
- najważniejsza wartość, która jest w życiu, trzeba o nią ciągle dbać i walczyć by jej nie utracić;
- coś pięknego, czego nie da się kupić, a łatwo stracić;
- gdy myślę o rodzinie, to pierwsza myśl to najlepszy człowiek, który może zrozumieć i pomóc w trudnych chwilach;
- wspólnota i autorytet;
- najważniejsza wartość w życiu, a doceni ją ktoś kto ją stracił;
- poczucie wartości, szczęśliwy los i przyszłość życia;
- wszystko co mam najcenniejszego”.

W aspekcie przestrzenno-czasowym najbardziej dolegliwa w populacji 187 rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, jest bezsenność oraz poczucie nudy. Aspekt zdrowotny zdominowany został doświadczaniem przez badanych rodziców częstych bólów głowy. Czynnikiem, który istotnie determinuje proces resocjalizacji penitencjarnej jest poczucie osamotnienia. Odwołując się do zrealizowanego projektu badawczego, izolacja więzienna w aspekcie społecznym, jest uciążliwa przez doświadczanie przez uwięzionych rodziców poczucia osamotnienia – zdecydowanie dotyczy to rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w Republice Czeskiej (96,3%). W ujęciu K. Kmiecik-Baran, osamotnienie to przykry stan psychiczny spowodowany jakościowym i ilościowym oderwaniem od ważnych elementów rzeczywistości społecznej, takich jak inni ludzie, normy, wartości, własne zachowania i poglądy. Wywołuje ono stany emocjonalne generujące zaburzenia w zachowaniu, a towarzyszy mu często nuda, alienacja, bezsilność, pragnienie śmierci, poczucie napiętnowania społecznego, uczucie silnego lęku, niepokoju, bezsenność. Nierzadko jest to też znaczący faktor prizonizacji, procesu przystosowania się człowieka do warunków więziennych (Machel, 2003). Sytuacja izolacji jest dla jednostki opresyjną specyficznie, a adaptacja do sytuacji tej będzie stanowić zaakceptowanie wartości nie tylko pobudzających do działań godnych, ale też stanowiących pewne wzorce usprawiedliwień, neutralizujące wpływ wartości na zachowanie człowieka (Kosewski, 1985).

Tabela 2. Dolegliwości izolacji więziennej z perspektywy badanej populacji uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania (Polska, n=82; Republika Czeska, n=105)

Wyszczególnienie	Polska		Republika Czeska		
	liczebność	%	liczebność	%	
subiektywnie odczuwane dolegliwości uwięzienia*	aspekt funkcjonalny*				
	utrata więzi z rodziną	68	82,9%	83	79,0%
	wymóg podporządkowania regulaminowi	4	4,9%	8	7,6%
	ubóstwo barw	10	12,2%	7	6,7%
	pełna kontrola zachowania, ingerowanie we wszystkie obszary życia	17	20,7%	15	14,3%
	ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym	42	51,2%	48	45,7%
	ograniczenie swobody decyzji i działania	29	35,4%	26	24,8%
	brak poczucia bezpieczeństwa	16	19,5%	15	14,3%
	lęk przed wyjściem na wolność	5	6,1%	11	10,5%
	aspekt przestrzenno-czasowy*				
	funkcjonowanie na niewielkiej ograniczonej przestrzeni	14	17,1%	7	6,7%
	bezsensowność	28	34,1%	19	18,1%
	podejrzliwość	17	20,7%	10	9,5%
	nuda	19	23,2%	24	22,9%
	bezsilność	2	2,4%	14	13,3%
	pragnienie śmierci	0	0%	4	3,8%
	aspekt zdrowotny*				
	częste bóle głowy	17	20,7%	10	9,5%
	częste bóle brzucha	5	6,1%	4	3,8%
	częste bóle żołądka	5	6,1%	2	1,9%
	wzmoczony popęd seksualny	4	4,9%	6	5,7%
	aspekt społeczny*				
	poczucie winy i wstydu w związku z popełnionym czynem karalnym	54	65,9%	67	63,8%
	poczucie napiętnowania społecznego	16	19,5%	10	9,5%
	poczucie osamotnienia	79	96,3%	65	61,9%

minimalizacja dolegliwości uwięzienia*	widzenia z bliskimi	63	76,8%	64	61,0%
	widzenia z dzieckiem/dziećmi	51	62,2%	51	48,6%
	możliwość odbywania kary pozbawienia wolności z dzieckiem/dziećmi	6	7,3%	6	5,7%
	rozmowa z wychowawcą	10	12,2%	7	6,7%
	opieka psychologa	8	9,8%	6	5,7%
	opieka terapeuty	3	3,7%	7	6,7%
	opieka kapelana	3	3,7%	5	4,8%
	zajęcia k-o	20	24,4%	4	3,8%
	zajęcia sportowe	9	11,0%	9	8,6%
	nauka	6	7,3%	10	9,5%
	czytanie książek	1	1,2%	0	0,0%
	praca	34	41,5%	44	41,9%
	przepustki	28	34,1%	33	31,4%

Źródło: badania własne. * – Pytanie wielokrotnego wyboru.

Integralnym segmentem aktywności człowieka i pewną formą ewaluacji przeżywanego związku z otaczającą rzeczywistością oraz oceną tego co dzieje się w strukturach wewnętrznego „ja”, są procesy emocjonalne. Treść, siła oraz przejawy doświadczanych przez podmiot emocji mają więc kluczowy wpływ na funkcjonowanie w przestrzeni struktur instytucjonalnych i pozainstytucjonalnych – przestrzeni penitencjarnej i wolnościowej. Dodatkowo emocje, jak nadzieja, świadomość bycia ważnym, potrzebnym i kochanym, poczucie własnej wartości, poczucie sensu życia sprzyjają pozytywnemu nastawieniu do ludzi i świata oraz polepszają funkcjonowanie psychiczne i fizyczne. Emocje negatywne, jak samotność, niskie poczucie własnej wartości, poczucie krzywdy, napiętnowanie społeczne, bezradność, brak sensu życia, mogą determinować takie reakcje jak wycofanie się z aktywności, agresję i autoagresję. Sięgając do rezultatów badań, poczucie winy i wstydu w związku z popełnionym czynem karalnym jest wymownym doświadczeniem badanej populacji uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, w polskich jednostkach penitencjarnych, jak i w jednostkach penitencjarnych Republiki Czeskiej. Może być ono skorelowane z poczuciem krzywdy, gdy człowiek ma świadomość, że postąpił niezgodnie ze zinternalizowaną przez siebie normą postępowania, oczekiwaniem bliskich, którym wyrządził krzywdę i cierpienie, nagannie w odniesieniu

do obowiązujących norm społeczno-prawnych. Dolegliwość ta może być dodatkowo wzmocniona czynnikami sprzyjającymi procesowi ekskluzji społecznej, jak również ograniczoną możliwością czy też nikłą szansą naprawienia wyrządzonej szkody, poczuciem odrzucenia społecznego, stygmatyzacją (Ciosek, Pastwa-Wojciechowska, 2016).

W badanej populacji 187 rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania szczególną dolegliwością związaną z odbywaniem kary pozbawienia wolności są ograniczone kontakty z rodziną, z bliskimi, z dziećmi, tęsknota za wolnością oraz ograniczona swoboda podejmowania decyzji czy też dokonywania wyborów. Jak w tej wyjątkowo dolegliwej sytuacji radzą sobie badani rodzice, także w aspekcie minimalizowania dolegliwości uwięzienia, redukcji szkód spowodowanych ekskluzją społeczną? Ogromnym wsparciem są widzenia z bliskimi, widzenia z dziećmi, praca oraz udział w programach resocjalizacyjnych (39%). Przepisy zarządzenia nr 19 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych stanowią, że w zakładzie karnym prowadzi się konkretne programy resocjalizacyjne ukierunkowane na osiągnięcie maksimum celu resocjalizacji penitencjarnej. Są to programy przeciwdziałania: agresji i przemocy, uzależnieniom oraz nadużywaniu alkoholu lub używaniu narkotyków, prokryminalnym postawom, a także aktywizacji zawodowej i promocji zatrudnienia, kształtowania umiejętności społecznych i poznawczych, integracji rodzin oraz zapobiegania negatywnym skutkom izolacji, zwłaszcza wobec skazanych odbywających długoterminowe kary pozbawienia wolności. Zważywszy na podjętą problematykę, warto także sięgnąć do rezolucji Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne (2007/2116(INI)). Na uwagę zasługują następujące zalecenia:

- utrzymanie więzi rodzinnych jest istotnym sposobem na zapobieganie recydywie i na reintegrację społeczną, co jest prawem wszystkich więźniów, ich dzieci i innych członków rodziny;
- przy podejmowaniu decyzji o odseparowaniu lub pozostawieniu dziecka przy osadzonym w zakładzie karnym rodzicu, nadrzędnym priorytetem powinno być zawsze dobro dziecka, gwarantując przy tym korzystanie z praw rodzicielskich drugiemu rodzicowi oraz odpowiednie

- postępowanie pozwalające na utrzymanie więzi rodzinnych z pozostałymi członkami rodziny (rodzeństwo, dziadkowie, dalsza rodzina);
- w przypadku dzieci przebywających z rodzicami w zakładzie karnym, należy zadbać by były one szanowane i by były przestrzegane wobec nich przepisy Konwencji o prawach dziecka;
 - odbywanie kary pozbawienia wolności przez kobiety w ciąży oraz matki opiekujące się małymi dziećmi powinno być decyzją podjętą w wyjątkowych sytuacjach. Należy wówczas zapewnić im większą celę, w miarę możliwości jednoosobową oraz opiekę nad kobietą w ciąży w okresie przedporodowym i poporodowym na odpowiednim poziomie;
 - wymiar sprawiedliwości oraz stosowne instytucje powinny czuwać nad przestrzeganiem praw dziecka podczas rozpatrywania kwestii związanych z pozbawieniem wolności jego matki;
 - przy ustalaniu wysokości kary powinno się brać pod uwagę poziom zagrożenia bezpieczeństwa publicznego, poważne zakłócenie życia rodzinnego, a w szczególności, gdy matka wychowuje samotnie swoje dzieci lub gdy dzieci są małe oraz gdy spada na nią odpowiedzialność za opiekę nad osobami zależnymi od niej lub niepełnosprawnymi;
 - wprowadzenie elastycznych reguł w zakresie warunków, częstotliwości, czasu trwania i godzin odwiedzin, na które powinno się zezwolić członkom rodziny;
 - podczas podejmowania decyzji o pozbawieniu wolności należy wziąć pod uwagę to, że następstwa dla zdrowia kobiet w ciąży, przebywających w zakładzie karnym, wynikające z odosobnienia i cierpienia, mogą być negatywne lub wręcz groźne w skutkach dla dziecka;
 - stworzenie takich warunków dla przebywających w zakładzie karnym rodziców by atmosfera środowiska więziennego sprzyjała podczas spotkań, widzeń wspólnym zajęciom oraz wzmocnieniu kontaktu uczuciowego;
 - niezwykle ważne jest zadbanie o prawidłowy rozwój fizyczny, umysłowy, moralny i społeczny dziecka w sytuacji, gdy przebywa z rodzicem w zakładzie karnym, ale też istotne jest stworzenie elastycznego i otwartego programu wyjść pod opieką bliższych i dalszych członków rodziny lub personelu stowarzyszeń ochrony praw dziecka, ułatwiający drugiemu rodzicowi, pozostającemu na wolności, możliwość sprawowania władzy rodzicielskiej;
 - wiele kobiet odbywających karę pozbawienia wolności jest samotnymi matkami, które tracą kontakt z dziećmi, często na zawsze, ważne jest więc wypracowanie takich procedur by sytuacje takie mogły zostać zminimalizowane;

- zapewnienie bezpłatnej pomocy prawnej, szczególnie w kwestiach dotyczących prawa rodzinnego;
- wprowadzenie środków wsparcia psychospołecznego w celu lepszego przygotowania rozłąki dziecka z matką przebywającą w zakładzie karnym oraz złagodzenia jej negatywnych skutków;
- osadzeni mężczyźni sprawujący bezpośrednią opiekę nad nieletnimi dziećmi lub innymi członkami rodziny powinni mieć możliwość korzystania z podobnych rozwiązań jak te zaprojektowane dla matek.

W odniesieniu do zebranego materiału badawczego, warto podkreślić, że w opinii większości badanych, uwięzionych rodziców posiadających dzieci do 15 roku życia (54%), sytuacja pobytu dziecka z rodzicem w zakładzie karnym jest wartościowa, zarówno dla dziecka, jak i rodzica odbywającego karę pozbawienia wolności, minimalizuje poczucie osamotnienia i sprzyja poczuciu bezpieczeństwa. Niewielki procent, 34,8%, nie ma zdania na ten temat. Z kolei w deklaracjach pozostałej części badanych uwięzionych rodziców – dziecko nie powinno przebywać z rodzicem w zakładzie karnym. Wzmacniałoby to jeszcze bardziej poczucie winy u rodzica odbywającego karę pozbawienia wolności. Dziecko nie jest niczemu winne i dlatego nie powinno przebywać w zakładzie karnym (11,2%).

Skupiając się na badanej populacji uwięzionych rodziców, odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, znaczny procent z nich posiada pełne prawa rodzicielskie (57,2%) oraz jedno lub dwoje dzieci w wieku do 15 roku życia (76,5%). Bardzo mocno doświadczają oni rozłąki z dziećmi. W konsekwencji towarzyszą im takie doznania jak: obniżony poziom nastroju (59,4%), płacliwość (52,4%) oraz stany depresyjne (38%). Utrzymanie więzi rodzinnych minimalizuje negatywne skutki izolacji, jest istotnym sposobem na zapobieganie recydywie i jest zdecydowanie priorytetem prawa wszystkich więźniów, ich dzieci i innych członków rodziny. Należy podkreślić, że troska europejskiego więziennictwa o matkę małego dziecka jest wyrazem uwzględnienia przepisów Deklaracji Praw Dziecka z 1959 r., uznającej że prawo niemowlęcia i małego dziecka do opieki macierzyńskiej i życia rodzinnego, jest naturalnym, rzeczywistym i niebagatelnym czynnikiem wspierającym proces resocjalizacji (Reczek, 2009). Warto zaznaczyć, iż rekomendacja 1340 (1997) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny w swoich przepisach akcentuje, iż pozbawienie wolności powoduje wiele problemów społecznych, w szczególności w odniesieniu do życia rodzinnego, w tym relacji z dziećmi. W nawiązaniu do powyższego obszaru,

poproszono respondentów o wskazanie w jakiej formie utrzymują kontakty z bliskimi i dziećmi oraz jakie uczucia i emocje towarzyszą ich bezpośrednim relacjom. Wyniki badań ilustruje niżej zamieszczona tabela nr 3. W konkluzji uzyskanych rezultatów badań, stwierdzić można, iż zarówno w przypadku kontaktów z bliskimi, jak i z dziećmi, dominującymi formami są: korespondencja, rozmowy telefoniczne oraz widzenia w zakładzie karnym. Uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z bliskimi to: radość z bezpośredniego kontaktu (61%), siła i wsparcie (58,8%), poczucie szczęścia (41,7%), wstyd w związku z popełnionym czynem karnym i pobytem w zakładzie karnym (35,8%). Z kolei uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z dziećmi to: radość z bezpośredniego kontaktu (54,5%), spotkania dodają siły i wsparcia (54%), dają poczucie szczęścia (47,1%), powodują także przygnębienie, że nie można być rodzicem na co dzień (39%), wzmacniają tęsknotę (38%) oraz wyrzuty sumienia (38%).

Wykorzystanie całego potencjału, którym dysponuje rodzina przez jedno z najważniejszych ogniw – rolę rodziców, mimo że w sytuacji izolacji więziennej implikuje rozwinięcie najważniejszych umiejętności interpersonalnych z niezwykle silnym ładunkiem emocjonalnym, pomaga poradzić sobie ze stresem, uczy otwartości, empatii, podejmowania racjonalnych decyzji, wzmacnia pozytywny obraz własnej osoby, podnosi poczucie własnej wartości, pomaga odreagowywać napięcia i frustracje, budować udane relacje z innymi, konstruktywnie rozwiązywać konflikty, a także skierować swoje życie na drogę wartości prospołecznych, zrozumieć, że dotychczasowy typ biografii może stać się zagrożeniem dla aktualnego życia rodzinnego, relacji z dzieckiem, a w konsekwencji doprowadzić do destrukcji (Badowska-Hodyr, 2012, s. 411–421).

Tabela 3. Kontakty z bliskimi i dziećmi z perspektywy badanej populacji uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania (n=187)

Wyszczególnienie		liczebność	%
prawa rodzicielskie	pełne	107	57,2%
	ograniczone	67	35,8%
	odebrane	13	7,0%
ilość posiadanych dzieci w wieku do 15 roku życia	1–2 dzieci	143	76,5%
	3–4 dzieci	39	20,9%
	powyżej 4 dzieci	5	2,7%

relacje, kontakty, uczucia w odniesieniu do bliskich i dzieci*	formy kontaktu z bliskimi*		
	korespondencja	152	81,3%
	rozmowy telefoniczne	129	69,0%
	widzenia w zakładzie karnym	106	56,7%
	przepustki	17	9,1%
	Skype	1	0,5%
	uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z bliskimi*		
	radość z bezpośredniego kontaktu	114	61,0%
	szczęście	78	41,7%
	dodają siły i wsparcia	110	58,8%
	tęsknota	53	28,3%
	wstyd	67	35,8%
	niepokój, uczucie pustki	10	5,3%
	wyrzuty sumienia	59	31,6%
	bezzradność	25	13,4%
	formy kontaktu z dziećmi*		
	korespondencja	152	81,3%
	rozmowy telefoniczne	129	69,0%
	widzenia w zakładzie karnym	106	56,7%
	przepustki	17	9,1%
	Skype	1	0,5%
	uczucia, emocje towarzyszące bezpośrednim kontaktom z dziećmi*		
	radość z bezpośredniego kontaktu	102	54,5%
	szczęście	88	47,1%
	dodają siły i wsparcia	101	54,0%
	tęsknota	71	38,0%
	wstyd	51	27,3%
	niepokój, uczucie pustki	10	5,3%
	wyrzuty sumienia	71	38,0%
	bezzradność	36	19,3%
	przygnębienie, że nie mogę być rodzicem na co dzień	73	39,0%
	oznaki przeżywania rozłąki z dziećmi*		
	apatia	31	16,6%
nadpobudliwość	47	25,1%	
agresja	21	11,2%	
autoagresja	4	2,1%	
obniżony poziom nastroju	111	59,4%	
płaczliwość	98	52,4%	
zaburzenia vegetatywne	48	25,7%	
depresja	71	38,0%	
migreny	26	13,9%	
poczucie straconych chwil/szczera chęć powrotu do domu	44	23,5%	

dziecko z rodzicem w zakładzie karnym	wartościowa sytuacja, zarówno dla dziecka jak i rodzica odbywającego karę pozbawienia wolności, minimalizuje poczucie osamotnienia oraz sprzyja poczuciu bezpieczeństwa	101	54,0%
	nie mam zdania na ten temat	65	34,8%
	dziecko nie powinno przebywać z rodzicem w zakładzie karnym, wzmacniałoby to jeszcze bardziej poczucie winy u rodzica odbywającego karę pozbawienia wolności, dziecko nie jest niczemu winne by przebywać w zakładzie karnym	21	11,2%

Źródło: badania własne. * – Pytanie wielokrotnego wyboru.

Warto w tej kwestii nawiązać do doświadczeń szwedzkich służb penitencjarnych, które w ramach realizowanego w jednostkach penitencjarnych programu „Ojcostwo”, zwracają szczególną uwagę na reakcje dziecka w sytuacji, gdy rodzic lub oboje z rodziców odbywają karę pozbawienia wolności. Dzieci często cierpią na bóle brzucha i głowy, depresję, problemy z koncentracją uwagi oraz trudności w uczeniu się, reakcje skórne, problemy ze snem i słuchem, zmniejszony apetyt. Pojawia się także lęk i obawa przed utratą rodzica, który pozostaje przy dziecku na wolności. Takim reakcjom dzieci sprzyjają ich wiek i poziom rozwoju, historia ich życia i doświadczenie, wsparcie we własnym środowisku, więź emocjonalna z rodzicem odbywającym karę pozbawienia wolności, możliwość utrzymania własnego obrazu rodzica pozbawionego wolności, długość kary i rodzaj przestępstwa, przeżycia dziecka związane z zatrzymaniem rodzica, stabilność i warunki życia, możliwość kontaktu z uwięzionym rodzicem oraz sytuacja rodzinna i pozostałe kontakty społeczne dziecka. Dziecko może także przenosić na siebie ciężar żalu i rozpaczy, jaki nosi rodzic pozostający w domu. Dziecko może być zamknięte w sobie, wycofane z wszelkiej dotychczasowej aktywności. Niektóre dzieci biorą na siebie odpowiedzialność opieki nad dorosłym. Niezależnie od tego jakie uczucia dziecko wyraża, należy dać mu wsparcie i potwierdzenie bliskości⁸.

Z uwagi na kontekst opracowania, wielopłaszczyznowość poruszanej problematyki, warto odnieść się do rekomendacji J. Nickel, C. Garland, L. Kane (2009, s. 4). Są one jak najbardziej aktualne, jeśli przeniesiemy je na grunt polskiej rzeczywistości penitencjarnej. Wspomniani autorzy proponują m.in.: stworzyć bazę dostępnej literatury na temat opieki

⁸ Kriminalvården: *The way back – a presentation of the Swedish Prison and Probation Service*. Norrköping, Sweden 2006; Kriminalvården: *Informationshäfte om barn som har mamma eller pappa fängelse*. Norrköping, Sweden 2006; Kriminalvården: *Lisa besöker pappa i fängelset*. Norrköping, Sweden 2006.

rodzicielskiej i jej wpływu na dzieci w sytuacji uwięzienia rodzica; doprecyzować kwestię instytucji lub organizacji, by skompilować i zarchiwizować istniejące badania nad dziećmi uwięzionych rodziców; zobligować konkretne instytucje do przygotowania statystyk uwzględniających liczbę dzieci odseparowanych od uwięzionych rodziców; stworzyć bazę programów dedykowanych tej szczególnej kategorii; prowadzić badania jakościowe, które będą podnosiły kwestię wpływu uwięzienia na dzieci i ich rodziny; dokonać oceny skuteczności istniejących modeli oddziaływań dotyczących dzieci, których rodzice odbywają karę pozbawienia wolności i uwięzionych rodziców, także matek rodzących w zakładach karnych i odbywających karę pozbawienia wolności z dziećmi oraz prowadzić badania określające wpływ długoterminowego uwięzienia rodziców na dzieci, by wskazać potencjalne czynniki ryzyka oraz sposoby ich przepracowania w ramach konstruktywnych strategii penitencjarnych.

4. Postawy rodzicielskie w badanej populacji uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania

Ważnym uzupełnieniem omawianej problematyki, z perspektywy projektowania konkretnych oddziaływań w znaczących segmentach funkcjonowania jednostki w przestrzeni penitencjarnej, jest zdefiniowanie postaw rodzicielskich. O ich względnej trwałości decyduje siła związku emocjonalnego między rodzicem a dzieckiem. Sytuacja uwięzionych rodziców jest więc szczególnie trudną i dynamiczną, gdyż izolacja więzienna determinować może zarówno komponent poznawczy, uczuciowo-motywacyjny jak i behawioralny ich postaw rodzicielskich. Zarówno w ujęciu J. Rembowskiego, jak i M. Ziemskiej, postawa rodzicielska to utrwalona struktura poznawczo-dążeniowo-afektywna, ukierunkowująca zachowanie się rodziców wobec dziecka. Ważna jest więc dbałość o jakość systemu rodzinnego, który stanowi o tożsamości indywidualnej i społecznej każdego z jego członków. W sytuacji izolacji więziennej jest to olbrzymie wyzwanie. Zrealizowany projekt badawczy, pozwolił na określenie postaw rodzicielskich w badanej populacji uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. Rezultaty badań zostały zaprezentowane w niżej zamieszczonej tabeli nr 4.

Tabela 4. Struktura badanej populacji uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania (n=187) pod względem postaw rodzicielskich

Wyszczególnienie		liczebność	%
Akceptacji-odrzućenia	właściwa	100	53,5%
	umiarkowana	22	11,8%
	niewłaściwa	65	34,8%
	M = 6,3; SD = 3,3; Me = 7; Mo = 10; Poziom ufności (95,0%) = 0,5		
Autonomii	właściwa	32	17,1%
	umiarkowana	60	32,1%
	niewłaściwa	95	50,8%
	M = 4,6; SD = 2,0; Me = 4; Mo = 6; Poziom ufności (95,0%) = 0,3		
Nadmiernie ochraniająca	właściwa	65	34,8%
	umiarkowana	62	33,2%
	niewłaściwa	60	32,1%
	M = 5,5; SD = 2,3; Me = 5; Mo = 5; Poziom ufności (95,0%) = 0,3		
Nadmiernie wymagająca	właściwa	53	28,3%
	umiarkowana	81	43,3%
	niewłaściwa	53	28,3%
	M = 5,5; SD = 2,0; Me = 5; Mo = 5; Poziom ufności (95,0%) = 0,3		
Niekonsekwentna	właściwa	71	38,0%
	umiarkowana	57	30,5%
	niewłaściwa	59	31,6%
	M = 5,0; SD = 2,4; Me = 5; Mo = 7; Poziom ufności (95,0%) = 0,3		

Źródło: badania własne w oparciu o Skalę Postaw Rodzicielskich (SPR) M. Plopy.

Eksploracyjna analiza uzyskanego materiału badawczego pozwala stwierdzić, iż w badanej populacji uwięzionych rodziców, dominują: właściwa postawa w skali Akceptacji-odrzućenia (53,5%), niewłaściwa postawa w skali Autonomii (50,8%), właściwa postawa w skali Ochraniańia (34,8%), umiarkowana postawa w skali Wymagania (43,3%) oraz właściwa postawa w skali Niekonsekwencji (38%). Warto podkreślić, iż dominujące zmienne w strukturze postaw rodzicielskich uwięzionych rodziców to:

- generowanie sytuacji pozwalających na swobodną wymianę uczuć i definiowanie swoich potrzeb przez dziecko;
- dbanie o to by dziecko w relacjach z rodzicem czuło się bezpieczne i kochane; wypracowanie takiej wartości jest niezwykle wymagające zważywszy

- na sytuację izolacji więziennej, a także na duże znaczenie wsparcia dla dziecka ze strony rodzica pozostającego przy dziecku na wolności;
- odczucie, że rodzic, mimo uwięzienia jest dla dziecka oparciem w trudnych chwilach, jest wrażliwy na jego potrzeby i świadomy konsekwencji nieobecności w wyniku odbywania kary pozbawienia wolności;
 - świadomość rodzica, iż dziecko nie odrzuca go mimo uwięzienia, sprzyja przewartościowaniu, lepszemu radzeniu sobie z tęsknotą za dzieckiem, poczuciem osamotnienia, motywuje do pracy nad postawami, rodzic czuje, że jest potrzebny i ważny dla kogoś;
 - rodzic darzy dziecko szacunkiem i traktuje je z godnością, akceptuje je takim jakim ono jest;
 - empatia i współodczuwanie emocjonalne sytuacji dziecka generuje u uwięzionego rodzica świadomość, iż znajduje się ono w grupie ryzyka większej podatności na sytuacje trudne, może reagować poczuciem winy i wstydu, agresją, autoagresją, problemami w uczeniu się, uzależnieniami, lękiem przed utratą drugiego rodzica, poczuciem osamotnienia, izolacją z dotychczasowej konstruktywnej aktywności – wymaga więc szczególnego zaopiekowania nie tylko ze strony rodzica, który pozostaje na wolności ale też uwięzionego rodzica, poprzez jego aktywny udział w programach z obszaru integracji rodzin, m.in. wzmacniających więź z dzieckiem;
 - niski poziom aprobaty uwięzionego rodzica dla samodzielnych wyborów dziecka, jego podmiotowości i niezależności w przestrzeni funkcjonowania społecznego w wymiarze emocjonalnym, poznawczym i behawioralnym;
 - ryzyko uzależniania racji dziecka od własnych decyzji i celów życiowych;
 - brak elastyczności rodzica w dostosowaniu się do potrzeb rozwojowych dziecka;
 - reagowanie lękiem, niepokojem, nadmierną troską o przyszłość własnego dziecka;
 - uwięzieni rodzice nie uświadamiają sobie, iż autonomia psychiczna i społeczna ich dziecka wymaga od nich nieangażowania się we wszystkie sprawy dziecka co w konsekwencji może spowodować osłabienie więzi emocjonalnej z dzieckiem;
 - ryzyko akceptacji tylko i wyłącznie tych osiągnięć dziecka, które będą zgodne z oczekiwaniami uwięzionego rodzica;
 - ryzyko wymagań nieadekwatnych do możliwości dziecka.

K. Linowski, nawiązując do przepisów oddziału 3 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2018, poz. 652 t.j., z późn.

zm.), stanowiących o kwestiach wykonywania kary pozbawienia wolności i jej indywidualizacji, podkreśla wartość i znaczenie podtrzymywania więzi rodzinnych w procesie przygotowania do opuszczenia zakładu karnego, do życia na wolności, zapobiega syndromowi wyuczonej bezradności, służy także reintegracji społecznej (Linowski, 2006). Podtrzymywanie więzi rodzinnych wpisuje się ponadto w istotę wdrażania w praktyce penitencjarnej fundamentalnej zasady jaką jest właśnie zasada indywidualizacji.

5. Czynniki chroniące i czynniki ryzyka a proces reintegracji społecznej z perspektywy badanej populacji uwieczonych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania

Resocjalizacja to proces, który dzieje się w określonej rzeczywistości instytucjonalnej i poza nią, w wyznaczonym czasie. Skupiając uwagę na resocjalizacji zamkniętej, pejoratywnej, warto odnieść się do konfiguracji czynników, które nie pozostają bez wpływu na proces reintegracji społecznej. Pierwszą grupę stanowią czynniki tkwiące w środowisku społecznym (zasoby zewnętrzne zwiększające zdolności readaptacyjne znajdują się poza granicami „Ja” i zależą głównie od wsparcia rodzinnego, szerszej społecznej): polityka karna, miejsce zamieszkania, zjawiska ksenofobii, zjawisko bezdomności, zjawisko bezrobocia, nierówności ekonomiczne, media, brak wsparcia osób bliskich i rodziny, brak odpowiedniej (pozarodzinnej) sieci wsparcia, zbyt mała liczba ośrodków interwencji kryzysowej. Drugą grupę – czynniki ściśle związane z faktem przebywania w izolacji więziennej: stygmatyzacja, standaryzacja, depersonalizacja, prizonizacja, niskie poczucie własnej skuteczności, poczucie odrzucenia społecznego, długoletnia izolacja więzienna, niski poziom realizacji programu poprawczego lub zupełny jego brak, utrata więzi z rodziną, funkcjonowanie na niewielkiej i ograniczonej przestrzeni, konieczność podporządkowania się regulaminowi, pełna kontrola zachowania i ingerowanie we wszystkie obszary życia, ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym, ograniczenie swobody decyzji i działania, poczucie napiętnowania społecznego, brak poczucia bezpieczeństwa, lęk przed wyjściem na wolność, samotność. Trzecią grupę tworzą czynniki wypływające z osobowości i nabytych doświadczeń skazanego (wewnętrzne). Zasoby zwiększające szanse readaptacyjne osób opuszczających zakłady karne można sprowadzić do czynników wewnętrznych związanych z biologicznie uwarunkowanymi właściwościami układu nerwowego (temperament, poziom intelektualny) oraz powiązанными

z nimi właściwościami psychologicznymi, takimi jak poziom ekstrawersji, lęku czy poczucie własnej wartości. Zasoby wewnętrzne pozostają w sferze Ja i obejmują poczucie własnej wartości, samoocenę, kompetencje, poczucie sensu życia i wolności emocjonalnej (Badowska-Hodyr, 2016, s. 8).

W aktualnej rzeczywistości społeczno-kulturowo-prawnej dostrzega się brak profesjonalnych i nowatorskich rozwiązań systemu wsparcia dla osób opuszczających zakłady karne. Dyskurs w tej materii skłania do refleksji na temat roli odpowiednich instytucji i organizacji społecznych, których inicjatywy i działania powinny zmierzać do minimalizacji stereotypowego postrzegania osób, które odbywały karę pozbawienia wolności (Gucwa-Porębska, 2015). Stygmatyzująca, naznaczająca perspektywa funkcjonowania jednostki w strukturach wolnościowych determinuje proces ekskluzji społecznej, dewaluujący potencjał rozwojowy jednostki. Opierając się na uzyskanych rezultatach badań, uwięzieni rodzice zdefiniowali zarówno czynniki chroniące (zob. tabela nr 5), jak i czynniki ryzyka procesu reintegracji społecznej (zob. tabela nr 6).

Za czynniki sprzyjające reintegracji społecznej uwięzieni rodzice, posiadający dzieci do 15 roku życia, odbywający karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania, uznali: silną więź emocjonalną z rodziną, niski poziom poczucia osamotnienia, wsparcie rodziny w czasie odbywania kary pozbawienia wolności, zaufanie społeczne, niepostrzeżenie jednostki przez pryzmat „więźnia” w środowisku lokalnym, niski poziom prizonizacji, brak lęku przed wyjściem na wolność, posiadanie kwalifikacji zawodowych ułatwiających zdobycie pracy po odbyciu kary pozbawienia wolności, udział w terapii uzależnień w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności a następnie kontynuowanie terapii w warunkach wolnościowych, zatrudnienie w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności oraz brak uzależnień. Dysponowanie konfiguracją wskazanych zmiennych nie oznacza bezwzględnie, że jednostka doświadczająca uwięzienia poradzi sobie doskonale, spełni oczekiwania społeczne, funkcjonując w przestrzeni wolnościowej. Rzeczywistość wolnościową, w której funkcjonuje człowiek, który doświadczył uwięzienia, można przyrównać do białego płótna, mówiącego do malarza *nic nie potrafisz, płótno, które działa wręcz paraliżująco*. Wolność jest dobrem, o które należy zabiegać i które należy pielęgnować. Wolność ma też wymiar tragiczny, bo wiąże się z niebezpieczeństwem złych wyborów⁹. Tak więc znaczące było ustale-

⁹ *Sztuka na murach kieleckiego aresztu*. Pobrane z: <http://kielce.naszemiasto.pl/artukul/sztuka-na-murach-kieleckiego-aresztu,2636006,art,t,id,tm.html>, Dnia (2018, 07, 17).

nie, jakie czynniki ryzyka utrudniające społeczną reintegrację zdefiniowali uwięzieni rodzice. Czynniki, które stanowią wyjątkowo niekorzystną konfigurację w tej materii są: brak silnej więzi emocjonalnej z rodziną, brak wsparcia rodziny w czasie odbywania kary pozbawienia wolności, lęk przed wyjściem na wolność, brak pracy, brak zaufania społecznego, stygmatyzacja, wieloletni pobyt w izolacji więziennej, niskie kwalifikacje zawodowe, poczucie osamotnienia oraz wysoki poziom prizonizacji – zwiędzenie.

Tabela 5. Czynniki chroniące a proces reintegracji społecznej z perspektywy badanej populacji uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania (Polska, n=82; Republika Czeska, n=105)

Wyszczególnienie		Polska		Republika Czeska	
		liczebność	%	liczebność	%
czynniki chroniące*	silna więź emocjonalna z rodziną	80	97,6%	94	89,5%
	poczucie bezpieczeństwa	37	45,1%	41	39,0%
	niski poziom poczucia osamotnienia	55	67,1%	34	32,4%
	wsparcie rodziny w czasie odbywania kary pozbawienia wolności	71	86,6%	74	70,5%
	możliwość odbywania kary pozbawienia wolności z dzieckiem/dziećmi	15	18,3%	17	16,2%
	brak uzależnień	45	54,9%	52	49,5%
	udział w terapii uzależnień w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności a następnie kontynuowanie terapii w warunkach wolnościowych	51	62,2%	26	24,8%
	posiadanie kwalifikacji zawodowych ułatwiających zdobycie pracy po odbyciu kary pozbawienia wolności	71	86,6%	30	28,6%
	zatrudnienie w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności	64	78,0%	39	37,1%
	wsparcie kapelana	25	30,5%	29	27,6%
	krótka kariera przestępcza	37	45,1%	54	51,4%
	brak lęku przed wyjściem na wolność	35	42,7%	80	76,2%
	niski poziom prizonizacji	77	93,9%	50	47,6%
	posiadanie konstruktywnych planów życiowych	17	20,7%	38	36,2%
	zufanie społeczne, niepostrzeżenie jednostki przez pryzmat „więźnia” w środowisku lokalnym	79	96,3%	53	50,5%

Źródło: badania własne. * – Pytanie wielokrotnego wyboru.

Tabela 6. Czynniki ryzyka a proces reintegracji społecznej z perspektywy badanej populacji uwięzionych rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania (Polska, n=82; Republika Czeska, n=105)

Wyszczególnienie		Polska		Republika Czeska	
		liczebność	%	liczebność	%
czynniki ryzyka*	brak silnej więzi emocjonalnej z rodziną	75	91,5	93	88,6
	niski poziom poczucia bezpieczeństwa	34	41,5	53	50,5
	wysoki poziom lęku	37	45,1	60	57,1
	poczucie osamotnienia	69	84,1	30	28,6
	brak wsparcia rodziny w czasie odbywania kary pozbawienia wolności	62	75,6	70	66,7
	uzależnienia	25	30,5	30	28,6
	brak udziału w terapii uzależnień	33	40,2	34	32,4
	niskie kwalifikacje zawodowe	55	67,1	46	43,8
	brak pracy	54	65,9	61	58,1
	długotrwałe bezrobocie	21	25,6	26	24,8
	lęk przed wyjściem na wolność	37	45,1	90	85,7
	wieloletni pobyt w izolacji więziennej	51	62,2	60	57,1
	wysoki poziom przizonacji	65	79,3	92	87,6
	brak planów na przyszłość	15	18,3	30	28,6
	brak zaufania społecznego, stygmatyzacja	37	45,1	75	71,4
	impulsywność	15	18,3	17	16,2
	brak form wsparcia: prawnego, rzeczowego (bony żywnościowe, sprzęt domowy, odzież itp.); dopłaty do opłat mieszkalnych; MOPS-u, GOPS-u; w znalezieniu czasowego miejsca zamieszkania	6	7,3	11	10,5

Źródło: badania własne. * – Pytanie wielokrotnego wyboru.

Podsumowanie

Wizerunek jednostki uwikłanej w sytuację braku akceptacji, determinuje jej tożsamość indywidualną i społeczną. Dynamicznie zmieniający się kontekst społeczny generuje radzenie sobie w sytuacjach, w których wyjątkowość, godność osobista, wartość, niepowtarzalność istotnie stanowią o potrzebie indywidualizacji w projektowaniu standardów postępowania penitencjarnego. Wyjątkową kategorią wymagającą zintensyfikowanych oddziaływań są rodzice odbywający karę pozbawienia wolności, posiadający

dzieci do 15 roku życia. Szczególne znaczenie zyskują tutaj, zdefiniowane w ramach zrealizowanego projektu badawczego, czynniki chroniące i czynniki ryzyka odpowiedzialnego i wartościowego funkcjonowania w strukturach społeczno-prawnych po odbyciu kary pozbawienia wolności. Zarówno w opinii rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w polskich jednostkach penitencjarnych, jak i w jednostkach penitencjarnych Republiki Czeskiej, priorytetowe czynniki chroniące w procesie reintegracji społecznej to: silna więź emocjonalna z rodziną, wsparcie rodziny w czasie odbywania kary pozbawienia wolności oraz zaufanie społeczne – niepostrzeżenie jednostki przez pryzmat „więźnia” w środowisku lokalnym. Dla rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w polskich jednostkach penitencjarnych fundamentalne znaczenie w procesie reintegracji społecznej ma ponadto: niski poziom poczucia osamotnienia, posiadanie kwalifikacji zawodowych ułatwiających zdobycie pracy po odbyciu kary pozbawienia wolności, zatrudnienie w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności oraz niski poziom prizonizacji. Z kolei dla rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych Republiki Czeskiej – brak lęku przed wyjściem na wolność. Kluczowe czynniki ryzyka procesu reintegracji społecznej w opinii rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w polskich jednostkach penitencjarnych, jak i w jednostkach penitencjarnych Republiki Czeskiej to: brak silnej więzi emocjonalnej z rodziną, brak wsparcia rodziny w czasie odbywania kary pozbawienia wolności, wieloletni pobyt w izolacji więziennej i wysoki poziom prizonizacji. Rodzice odbywający karę pozbawienia wolności w polskich jednostkach penitencjarnych eksponują dodatkowo doświadczanie poczucia osamotnienia. Lęk przed wyjściem na wolność oraz brak zaufania społecznego, stygmatyzacja to komplementarnie istotne faktory ryzyka procesu reintegracji społecznej w opinii rodziców odbywających karę pozbawienia wolności w jednostkach penitencjarnych Republiki Czeskiej. Nieszablonowy kanon strategii naprawczych z perspektywy oczekiwań społecznych uwzględniać powinien nie tylko dynamiczne czynniki ryzyka marginalizacji, wykluczenia społecznego, stygmatyzacji, ale także czynniki pozytywne, tkwiące w systemie rodzinnym jako całości. Pomyślność zabiegów penitencjarnych, strategii naprawczych, zależy bowiem od wzmocnień pozytywnych ukierunkowanych na takie faktory jak nadzieja, wartość życia, perspektywa czasu, duchowość, bliskość, odpowiedzialność, godność, autonomia, poczucie winy i naganności czynu oraz potrzeba zadośćuczynienia i moralnej rehabilitacji. Ich doświadczanie na fundamencie środowiska rodzinnego to ważne ogniwo

procesu motywacyjnego, który wyposaża rodziców i dziecko w doświadczenia społeczne i przeżycia emocjonalne. Jest to doniosły i kluczowy filar kreowania przestrzeni penitencjarnych osiągnięć, unikatowa i wyjątkowa przestrzeń, w której rodzic doświadczający uwięzienia uczy się reagować na indywidualność dziecka, szanować jego podmiotowość i ważność.

Bibliografia

Literatura

Badowska-Hodyr, M. (2012). *Więzienne dzieciństwo*, [w:] J. Krukowski (red.), *Rzeczywistość dziecka* (s. 411–421). Tarnów: Wydawnictwo MWSE.

Badowska-Hodyr, M. (red.). (2016). *Patologia Społeczna. System penitencjarny w kontekście społecznych zagrożeń i szans*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Biel, K., Sztuka, M. (red.). (2010). *Resocjalizacja wobec tajemnicy zła*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Gucwa-Porębska, K. (2015). *Formy wsparcia dla osób skazanych przedterminowo opuszczających zakłady karne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Kriminalvården, (2006). *The way back – a presentation of the Swedish Prison and Probation Service*. Norrköping, Sweden.

Kriminalvården, (2006). *Informationshäfte om barn som har mamma eller pappa fängelse*. Norrköping, Sweden.

Kriminalvården, (2006). *Lisa besöker pappa i fängelset*. Norrköping, Sweden.

Kosewski, M. (1985). *Ludzie w sytuacjach pokusy i upokorzenia*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Kwieciński, A. (red.). (2013). *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.

Linowski, K. (2006). *Kontakty skazanych na karę pozbawienia wolności ze światem zewnętrznym*. Ostrowiec Świętokrzyski: Stowarzyszenie Nauka, Edukacja, Rozwój.

Machel, H. (2003). *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk: Wydawnictwo ARCHE.

Piotrowski, J. M., Ciosek, M. (2016). *Izolacja więzienna jako sytuacja trudna*, [w:] M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska (red.), *Psychologia penitencjarna* (s. 429–460). Warszawa: PWN.

Popa, M. (2008). *Skala Postaw Rodzicielskich. Wersja dla rodziców*. Warszawa: VIZJA PRESS&IT.

Reczek, H. (2009). *Oddziaływania wychowawcze w Domu dla Matki i Dziecka przy Zakładzie Karnym Nr 1 w Grudziądzu*, [w:] I. Dybalska (red.), *Kobieta w więzieniu – polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998–2008* (s. 225–231). Warszawa: Instytut Rozwoju Służb Społecznych.

Akty prawne

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 marca 2008 r. w sprawie szczególnej sytuacji kobiet w więzieniach oraz wpływu pobytu rodziców w więzieniu na życie społeczne i rodzinne (2007/2116(INI)). Pobrane z: <https://publications.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/7a-235ef8-4871-44d9-91be-7f134bb8781d/language-pl>, Dnia (2018, 04, 03).

Szczygieł, G. (2011). *Rekomendacja 1340 (1997) Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy o społecznych skutkach pozbawienia wolności i jego skutkach dla rodziny, komentarz*. Przegląd Więziennictwa Polskiego, 72–73 (III-IV kwartał 2011), s. 219–220.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 2018, poz. 652 t.j.).

Zarządzenie nr 19 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 14 kwietnia 2016 r. w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych oraz oddziałów penitencjarnych. Pobrane z: <https://edu.cossw.pl/mod/book/view.php?id=2637&chapterid=1683>, Dnia: (2018, 03, 08).

Źródła internetowe

Nickel, J., Garland, C., Kane, L. (2009). *Children of Incarcerated Parents: An Action Plan for Federal Policymakers*. New York: Council of State Governments Justice Center New York. Pobrane z: <https://csgjusticecenter.org/nrrc/publications/children-of-incarcerated-parents-an-action-plan-for-federal-policymakers/>, Dnia (2018, 07, 16).

Sztuka na murach kieleckiego aresztu. Pobrane z: <http://kielce.naszemiasto.pl/artukul/sztuka-na-murach-kieleckiego-aresztu,2636006,art,t,id,tm.html>, Dnia (2018, 07, 17).

RODZICE I ICH DZIECI W PRZESTRZENI PENITENCJARNEJ Z PERSPEKTYWY ZASADY INDYWIDUALIZACJI ORAZ PROCESU REINTEGRACJI SPOŁECZNEJ

Streszczenie

Autorka artykułu przeprowadziła badania wśród 187 uwięzionych rodziców posiadających na wolności dzieci do 15 roku życia. Dodatkowym kryterium, które uwzględniła było odbywanie przez nich kary pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania. Dokonała analizy funkcjonowania uwięzionych rodziców w warunkach izolacji więziennej. Zwróciła uwagę na odczuwane przez nich dolegliwości uwięzienia oraz sposoby radzenia sobie z nimi. Zebrany materiał badawczy pozwolił ponadto na określenie postaw rodzicielskich uwięzionych rodziców. Ważnym uzupełnieniem zrealizowanego projektu badawczego są opinie uwięzionych rodziców na temat czynników chroniących oraz czynników ryzyka procesu reintegracji społecznej. Własne badania autorki stanowią wartościową rekomendację do opracowania konkretnych strategii postępowania penitencjarnego, wzmacniających jakość systemu rodzinnego w sytuacji, gdy rodzice odbywają karę pozbawienia wolności.

Słowa kluczowe: izolacja więzienna, indywidualizacja oddziaływań, rodzina, postawy rodzicielskie, reintegracja społeczna

PARENTS AND THEIR CHILDREN AND THE PENITENTIARY SYSTEM – VIEWED FROM THE PRINCIPLE OF INDIVIDUALISATION AND PROCESS OF SOCIAL REINTEGRATION

Abstract

The article's author conducted research among 187 incarcerated parents having children under 15 years old at liberty. An additional criterion that she took into account was that the parents were undergoing their prison sentence in the programmed influence system. She analysed how the incarcerated parents functioned in conditions of prison isolation, and focused on the hardships they experienced in their incarceration and their ways of coping with them. In addition, the research material she gathered allowed her to determine the parental attitudes of the incarcerated parents. Incarcerated parents' opinions regarding protective factors and risk factors in the process of social reintegration constitute an important supplement to the research project. The author's own research constitutes a valuable recommendation for the developing of concrete strategies in penitentiary proceedings, enhancing the quality of the family system in a situation where parents are serving a sentence of imprisonment.

Key words: isolation in prison, individualisation of influence, family, parental attitudes, social reintegration

